

Кулакевич Л. М.

Український державний хіміко-технологічний університет

НЕОГОТИЧНІ МАРКЕРИ В ІРОНІЧНІЙ ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ЯРОШЕНКА «ГРОБОВИЩЕ»

Проаналізовано повість В. Ярошенка «Гробовище» як найбільш яскравий репрезентант української готичної прози 20-30-х років ХХ століття. Установлено, що традиційний для готичного роману хронотоп (замок чи будинок з привидами, жаский ландшафт) трансформовано в повісті в образ кладовища на горі, де проживає потворний сторож із донькою-красунею. Навколо таємничого цвинтаря і розбудовується сюжет повісті. Зазначено, що у творі обігруються типові для готичного жанру складові частини: історія дівчини, ізольованої в просторі дому (замку, монастиря, маєтку) під владою тиранічного батька чи чоловіка, мотиви попередження про містичну небезпеку, несподівані появи актантів зі склепу, ситуації переживання жаху і неможливості втекти від загрози. Відповідно до готичного канону у творі діють нетипові, ненормальні «монструозні» персонажі. Наголошено, що елементи повісті В. Ярошенка так чітко улягають в схему романтично-жаского готичного роману, що читач може і не зауважити іронії. Осмішування готичної поетики в «Гробовищі» виявляється насамперед на рівні моделювання образу Петра Гері. Іронія особливо вияскравлюється в ситуації знайомства Петра з дівчиною, його фантазіях про побачення з нею, снах, де використано елементи сільського дискурсу. Усупереч готичному канону героєві протистойть красивий і фізично досконалий парубок, який згодом виявиться банальним злочинцем. Пародіювання готичної поетики виявляється в повісті і в раціональному поясненні химерних подій.

Зазначено, що готичну концепцію втручання інфернального світу в реальний найбільш яскраво реалізовано через долю Мотрі Штопал. Спротив жінки гвалтівнику запускає своєрідну готичну матрицю її поневірянь. За логікою готичних романів це жінка як постраждала сторона мала б прокляти пана і його нащадків, однак у повісті В. Ярошенка ролі інверсовано: всупереч готичній логіці садист не зазнає покарань ні на цьому, ні на тому світі, у той час як його жертви разом зі своїми дітьми поневіряються. Таку трансформацію сюжету можна декодувати як те, що не містична сила, а віра у потойбічність і страх перед садистом роблять людину безсилою жертвою. Страхітливе кладовище як готичний простір у повісті В. Ярошенка можна декодувати як несвідому потребу героя зіткнутися з придушеними страхами і віруваннями й одночасно як реїфікований образ забобонності.

Ключові слова: авантюрно-пригодницький жанр, готичний роман, пригоди, авантюризм, герой-авантюрист.

Постановка проблеми. Український поет-символіст, прозаїк, драматург, театрознавець Володимир Мусійович Ярошенко (1898–1937) був обвинувачений в націоналістичній діяльності і розстріляний, а його творча спадщина на тривалі роки опинилася поза увагою літературознавців і читачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що здобуток Володимира Ярошенка вже привернув увагу літературознавців. Так, Олена Бровко, вивчаючи вставну новелу як одну з композиційних особливостей прози другої половини 20-х – початку 30-х років ХХ століття, залучає до аналізу і повість В. Ярошенка «Гробовище». Зокрема, авторка статті зазначає стосовно сюжету вставної новели про залицяння пана Дейнеки до красуні-покоївки Мотрі: «Ця вставна історія має всі ознаки новели: гостроту сюжетобудування,

чітко окреслену композицію, завершеність лексичної форми, незвичайну розв'язку, яка цілком відповідає основному критерію новелістичної майстерності, сформульованому М. Йогансеном <...>» [1, с. 49]. Важливим внеском у вивчення художньої спадщини В. Ярошенка стала дисертація Ганни Заєць [3]. Остання докладно дослідила літературознавчу рецепцію творчості за життя письменника, ретельно проаналізувала поетичні твори письменника. Відносно небагато уваги приділено повісті «Гробовище», яку дисертантка досліджує серед інших творів письменника в аспекті художнього оприявлення моральних цінностей села і міста на соціальному, етичному та психологічному рівнях [3, с. 126–128].

Постановка завдання. У своєму дослідженні зосередимося на жанрових особливостях

повісті «Гробовище», яка, на нашу думку, є найбільш яскравим репрезентантом української готичної прози 20-30-х років ХХ століття. Метою статті є визначення сюжетних особливостей, поетики творення образу героя, що оприявнюють повість як зразок готичного жанру.

Виклад основного матеріалу. Переконані, що прекурсором української готичної прози став насамперед багатий на жаскі перекази і легенди український фольклор, де тема кладовищ і покійників є чи не найпопулярнішою. Практично кожен регіон має свої перекази про високородних упирів і блукаючих покійників, як, наприклад, оповіді про чернігівського полковника та Генерального обозного Василя Дуніна-Борковського (1640–?), якого прозвали українським графом Дракулою. Легенди, поширені на Полтавщині (звідки родом і В. Ярошенко), лягли в основу фантазмагоричних творів Миколи Гоголя з циклу «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» (1829–1831). Отож своїм твором Володимир Ярошенко продовжив українську готичну тенденцію, яка набула модерного флеру в 20-30-і роки ХХ століття.

На думку В. Фриче, розквіт готики припадає на періоди «торжества похмурого, як ніч, убивчого песимізму», зокрема такою була для Європи перша третина ХХ століття [1, с. 5], у яку увібгалися Перша світова війна, вервечка революцій, перша пандемія грипу і політичні репресії. Саме в цей період і було створено повість В. Ярошенка «Гробовище», де традиційний для готичного роману хронотоп (замок чи будинок з привидами, жаский ландшафт) трансформовано в образ кладовища на горі [2, с. 8], там, де «місто, випростовуючись само із себе, стає селом» [2, с. 5]. Гробовище з родинним склепом Дейнек наділено атрибутами середньовічного замку: воно має огорожу із зачиненими воротами, на його території проживає потворний сторож з донькою-красунею. Навколо таємничого цвинтаря і розбудовується сюжет повісті: курсант Петро Геря під впливом містичного жаху селян перед «проклятим» гробовищем («Глибоко в мозку гвіздком засіло гробовище. Безпосереднього Герю воно інтригувало, хвилювало й цікавило» [2, с. 16]), вирушає туди і знайомиться з привабливою дівчиною. Однак ці відвідини не розвіюють, а лише поглиблюють страхи героя. Традиційний для готичної літератури саспенс нагнітається через мотив попередження, підкріплений різкою зміною настрою дівчини [2, с. 52], несподіваною появою зі склепу чорного чоловіка, згодом увиразнюється криком дівчини і неоднозначною поведінкою її потворного батька.

Типова для готичного роману ситуація переживання жаху і неможливістю втекти від загрози обігрується в повісті через прийом сну Петра: «Він увесь напружується, воліє допомогти, – й не може. Ноги мов, прикипіли до місця... не рухаються й на міліметр. Відчай... жах... кінець! <...> Геря хоче крикнути й не може.. а ноги, як чужі мертві колоди, приставлені до його напруженого тіла, не відчують усього жаху, всього відчаю, – стоять...» [2, с. 57]. Якимось повертаючись з села, хлопець, щоб побороти свої страхи, свідомо обирає дорогу через гробовище, де і зникає. Містяни та селяни організують пошуки й завдяки Матвію Шостоपालу знаходять курсанта в підземеллі, що сполучало хату сторожа і склеп; останній був прикриттям для таємного лазу крадіїв на випадок облоги. Родинний склеп як аналогія до підземелля замку, що межує з іншим виміром, насправді виявляється запасним проходом з хати сторожа.

Всі елементи повісті В. Ярошенка так чітко улягають в схему романтично-жаского готичного роману, що неутаємничений читач може і не зауважити іронії. Поєднання готики та іронії не було художньою знахідкою В. Ярошенка, адже має давню історію і засвідчене хоч би й творами Джейн Остін «Нортенгерське абатство» (1798–1799), Томаса Лав Пікока «Абатство кошмарів» (1818). Готичні конвенції і народний гумор синтезовано у творах Григорія Квітки-Основ'яненка «Мертвецький великдень» (1833) і «Конотопська відьма» (1837), повістях Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок» (1830), «Ніч на Різдво» (1830), у яких демонізм та містика поєднуються з побутовими мотивами, а основоположні для готичної естетики поняття «страх» і «жах» нівелюються комічними ситуаціями. Осмішування готичної поетики в «Гробовищі» виявляється насамперед на рівні моделювання образу Петра Геря. Традиційний для готичної літератури рицарський статус героя трансформовано в статус курсанта кавкурсів, на яких кавалеристи «ходять пішака, як баби з молоком до торгу» [2, с. 8]. Актант – юнак із пересічною зовнішністю, неідеальною фізичною підготовкою (любить попоїсти і тому має черевце), злегка зациклений на «жіночому питанні», не дуже меткий (увиражено мікроситуацією, коли Петро програє три партії в шашки і одну в шахи; проводить дозвілля, перераховуючи кісточки з кавуна; світоглядний та освітній рівні героя яскраво оприявнюється у його філософських роздумах про сонце [2, с. 45–47]). Іронія особливо вияскравлюється в ситуації знайомства Петра з Гафійкою, його фантазіях про побачення

з нею, снах, де через використання елементів сільського дискурсу (хлопець походив із кубанських селян) романтичні ситуації набувають комічного звучання (як от «<...> з склепу визира гробовщикова донька, хитро підморгує йому лівою високою бровою й манить до себе пальцем» [2, с. 56]).

Петро втягується в неприємну пригоду через свою цікавість до того, що відбувається на гробовищі (що вказує на героя як такого, що хоче пережити адреналінову ситуацію), лише згодом герой умотивовує свої дії бажанням захистити Гафійку. Усупереч готичному канону героєві протистоїть красивий і фізично досконалий парубок, який через колір свого одягу (чорна шкурятянка і чоботи), смагляву шкіру і чорне волосся у поєднанні із несподіваною появою зі склепу сприймається не інакше як демон, однак згодом виявиться, що він банальний злочинець. Пародіювання готичної поетики виявляється і в раціональному поясненні химерних подій: «<...> на гробовищі з города босячня буває, ночує, вогники розводить <...>. А босячня із гробовища скоро штаб свій зробить... <...>, а народ боїться, – каже: вогники на гробовищі – мертвякам не лежиться» [2, с. 68].

Лей Джин, досліджуючи функції ландшафту у творах Е. По, зазначив: «Традиційно, у похмурому, спустошеному і відчуженому готичному ландшафті самотній герой відчайдушно бореться з різноманітними страхами: від страху надприродного до релігійного пригнічення, феодальної тиранії, політичної революції, індустріалізації, урбанізації, наукового розвитку і сексуальних злочинів» [6]. Страхітливе кладовище як готичний простір у повісті В. Ярошенка можна декодувати як несвідому потребу героя зіткнутися з придушеними страхами і віруваннями («Ворухнувся десь глибоко всередині безвідчитний острах перед гробовищем» [2, с. 79]), адже фраза Петра про те, що «мертвяки тих не чіпають, хто в них не вірить...» [2, с. 52], оприявнює його розуміння того, що примари на кладовищі є результатом бурхливої уяви людини у поєднанні з нічною природою («Тільки глупа ніч може породити різні жахи й таємниці... – вирішив Геря. – Бо вдень, коли сонце над головою – кожна річ виглядає такою звичайною, такою сірою й буденною, що буває навіть смішно. Коли вночі набирає вона химерного й таємного значіння й загадковості» [2, с. 48]). Роздуми Петра вказують і на його ознайомленість з психоаналітичними теоріями («але пишуть у книжках і кажуть, що ніби бува в людини такий психічний стан, коли вона, не свідомо того, може зробити все, що забрала собі в думку» [2, с. 29]).

Як зауважила Пеггі Данн Бейлі, важливим елементом готичного стилю є літературний гротеск – нетипові, ненормальні «монструозні» персонажі, ситуації і події [3]. У повісті Ярошенка цю роль відведено насамперед панові Дейнеці, сторожеві Макару Горбатову й божевільному Матвію Шостопалу. На думку Бертольда Денніса, готична естетика базується на таких культурних патологіях, як терор, одержимість, ірраціональність, немотивоване насилля, незаконна сексуальність [4, с. 1]. Усі ці девіації повною мірою репрезентовано поведінкою пана Дейнеки, гвалтівника і садиста. Інфернальність останнього оприявнюється через його іронічне наврочення біля родинного склепу: як компенсацію за втрачений палець дитина Мотрі матиме по шість пальців [2, с. 29]. З іншого боку, жаскість легенди про пана Дейнеку нівелюється переказами про інших членів його сім'ї: один із представників роду дозволив ховати селян навколо родинного склепу, мотивуючи це тим, «щоб веселіш було гнить у землі» [2, с. 58]; інший, програвши за ніч увесь маєток, застрелився, але у передсмертній записці заповідав поховати його, скрутивши з його пальців на руках дулі [2, с. 58]).

У традиційній готичі однією із ключових є історія дівчини, ізольованої у просторі дому (замку, монастиря, маєтку) під владою тиранічного батька чи чоловіка. У повісті В. Ярошенка цю роль відведено Гафійці, яка перебуває під владою монструозного батька – потворного Макара Горбатого. У християнській традиції юродиві та каліки вважаються Божими дітьми, однак у повісті В. Ярошенка вроджена вада Макара орієнтує на код диявола, що оприявнюється через особливості його уломності й місця проживання: це «великоголовий горбатий дідок, – огидне страховисько, – сторож із гробовища» [2, с. 63].

Готичну концепцію втручання інфернального світу в реальний найбільш яскраво реалізовано через долю матері Матвія Шостопала. Спротив Мотрі гвалтівнику запускає своєрідну готичну матрицю її поневірянь за порушення, на думку самої героїні, одвічного принципу «панові можна все». За логікою готичних романів це Мотря як постраждала сторона мала б проклясти пана і його нащадків, однак у повісті В. Ярошенка ролі інверсовано: ображений непоступливістю сільської красуні його сексуальним бажанням Дейнека наврочує її дитині по шість пальчиків. У повісті послідовно показано, що всупереч готичній логіці високородний садист не зазнає покарань ні на цьому, ні на тому світі, у той час як його жертви

разом зі своїми дітьми поневіряються. Таку трансформацію сюжету можна декодувати як те, що не містична сила, а віра у потойбічність і страх перед садистом роблять людину безсилою жертвою. Небажання людини відмовитися від містичних переконань яскраво оприявлено вчинком сільської вчительки, яка після революції розвісила на стінах портрети видатних осіб, що повстали проти наявного суспільного порядку, а «<...>великомученицю Варвару в своїй кімнаті, свою патронесу, з покуття перевісила на спинку ліжка й завісила наміткою, щоб не видко...» [2, с. 16] – цю мікроситуацію можна потлумачити як те, що опанування наукових даних про світ не робить автоматично людину культурною, зазвичай вона не викорінює, а просто приховує свою віру в містичні сили. Поступово гробовище як дезорієнтуючий психологічний простір з фантазмагоричного символу нівелюється до реїфікованого образу забобонності села, що стає на заваді його культурному симбіозу з містом, якоюсь мірою провокує взаємну ворожість.

Висновки і пропозиції. Отже, повість В. Ярошенка «Гробовище» має низку художніх елементів, що дають підстави віднести її до жанру готичного нарративу. Традиційний для готичного роману хронотоп трансформовано у повісті в образ кладовища на горі, де проживає потворний сторож з донькою-красунею. Навколо таємничого цвин-

таря, і розбудовується сюжет повісті. У творі обігруються типові для готичного жанру складові частини: історія дівчини, ізольованої в просторі дому (замку, монастиря, маєтку) під владою тиранічного батька чи чоловіка, мотиви попередження про містичну небезпеку, несподівані появи актантів зі склепу, ситуації переживання жаху і неможливості втекти від загрози. Відповідно до готичного канону у творі діють нетипові, ненормальні «монструозні» персонажі (пан Дейнека, сторож Макар Горбатий й божевільний Матвій Шостопап). Усі елементи повісті В. Ярошенка так чітко улягають в схему романтично-жаского готичного роману, що читач може і не зауважити іронії. Осмішування готичної поетики в «Гробовищі» виявляється насамперед на рівні моделювання образу Петра Гері (курсант кавалерійських курсів ходить пішки, має пересічну зовнішність, не метикуватий; утягується в неприємну пригоду через свою цікавість до того, що відбувається на гробовищі (що вказує на героя як такого, що хоче пережити адреналінову ситуацію)). Страхітливе кладовище як готичний простір у повісті В. Ярошенка можна декодувати як несвідому потребу героя зіткнутися з придушеними страхами і віруваннями й одночасно як реїфікований образ забобонності села, що стає на заваді його культурному симбіозу з містом, якоюсь мірою провокує взаємну ворожість.

Список літератури:

1. Бровко О. О. Особливості вставних новел в українській прозі другої половини 20-х – початку 30-х років ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА. Том 98. Філологічні науки*. 2009. С. 47–52.
2. Заєць Г. Творчість Володимира Ярошенка: проблематика, поетика: дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2018. 190 с.
3. Фриче В. Поэзия кошмаров и ужаса. Несколько глав из истории литературы и искусства на Западе. С картинами художников: Босха, Брегеля и др. Москва : Сфинкс, 1912. 347 с.
4. Ярошенко В. Гробовище: повість. Державне видавництво України, 1928. 136 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10345>.
5. Bailey P. D. Female Gothic fiction, grotesque realities, and Bastard Out of Carolina: Dorothy Allison revises the Southern Gothic. *The Mississippi Quarterly*. Jan 1, 2010.
6. Dennis B. The Marble Faun and the challenge of transnational gothic. *Nathaniel Hawthorne Review*. Sep 22, 2012.
7. Lei, Jin Poe's landscape: dreams, nightmares, and enclosed gardens. *Forum for World Literature Studies*. Apr 1, 2013.

Kulakevych L. M. NEOGOTHIC MARKERS IN THE IRONIC NOVELLA OF VOLODYMYR YAROSHENKO “HROBOVYSHCHE” (THE CEMETERY)

This research performs the analysis of V. Yaroshenko's novella “Hrobovyshche” (The Cemetery) as the brightest representative of the Ukrainian Gothic prose in the 20s-30s of the 20th century. It establishes that the traditional for the Gothic novel chronotope (a castle or a haunted house, a spooky landscape) is transformed in this story into a cemetery on the mountain, where an ugly guardian lives with his beautiful daughter. The plot of the story is built around the mysterious cemetery. The work incorporates typical for the Gothic genre components: the story of a girl isolated in a house (castle, monastery, estate) under the rule of a tyrannical father or husband, the motives of mystical danger warning, unexpected actants from the crypt, the situations

where the character experiences horror and impossibility to escape from the threat. According to the Gothic canon, atypical, abnormal “monstrous” characters act in the story. All the elements of V. Yaroshenko’s story fit so neatly into the scheme of the Gothic romance that the reader may not notice the irony. Gothic poetics in “The Cemetery” is ridiculed: it manifests primarily at the level when the image of Petro Gary is modeled (the cadet of cavalry walks on foot, his appearance is average, he’s not meticulous; he gets involved in an unpleasant adventure because of his curiosity as he wants to know what is happening at the cemetery (indicating that the hero is looking to experience an adrenaline hit)). The irony is especially evident in the situation of Petro’s acquaintance with a girl, his fantasies about meeting her, dreams filled with the elements of a rural discourse. Unlike in the Gothic canon, the protagonist is confronted by a handsome and physically perfect young man who, because of the color of his clothes (black leather jacket and boots), dark skin, and black hair combined with a sudden appearance from the crypt, is perceived as a demon, however, he turns out to be an ordinary criminal later. The Gothic poetics is being parodied, and it becomes evident in the story itself and through the rational explanation of bizarre events.

The Gothic concept of the intervention of the infernal world into reality is shown well through the life story of Matvii Shostopal’s mother. When Motria resists the rapist, it launches a kind of Gothic matrix of her suffering. According to the logic of Gothic novels, this woman, who fell victim to the actions of the feudal, should have cursed him and his descendants, but in V. Yaroshenko’s novella, the roles are reversed. The novella consistently shows that opposite the Gothic logic a sadist is never punished, neither in this world nor in the afterworld, while his victims and their children suffer. Such a transformation of the plot may be decoded as the fact, that not a mystical force, but the belief in the afterlife and the fear of the sadist turn a person into a powerless victim. The horrible cemetery as a gothic space in V. Yaroshenko’s story might be interpreted as an unconscious need of the hero to face the repressed fears and beliefs and at the same time as a reified image of the superstitious village, which hinders the cultural symbiosis with the city, and to some extent provokes mutual hostility.

Key words: adventure genre, adventures, gothic novel, adventurism, heroi-adventurer.